

Ozan - Aşığ Mektepleri Haggında Gaydler

Prof. Dr. Sednik Paşayev PİRSULTANLI
Yayına Hazırlayan : Şahin KÖKTÜRK

Sednik Helil oğlu Paşayev-Pirsultanlı, filologiya elmleri doktoru, Gence Aşığlar Birliyi'nin Sedri, H. Zerdabi adına Gence Devlet Pedagogi institütünü müellimi.

Men, Emek faaliyetine jurnalist kimi başlamışam. Gençlik illerinde «Daşkesen», «Mübariz», (Gasım İbrahimov), «Yenilik» (Kelbecer) rayon gazetelerinin redaktoru vazifesinde çalışmışam.

1969 yılında aşığ poeziyasından ve musikisinden namizedlik işi müdafie edip, filologiya elmleri namizedi adını almışam.

1990 yılında «Azerbaycan Halg Ef-saneleri ve onun tedgigi problemleri» mezzusunda doktorlug işi müdafie etmişem 17 kitabın müellifiyem. Bundan dördü monografiyadır.

Hazırda iki ciddi eser üzerinde işleyirem :

1. Ozan - aşığ mektepleri
2. Azerbaycan folklorunun coğrafi atlası.

Şimdiye kadar ozan - aşığ mektep-

leri haggında bir kitabım, 20'den artıq makalem çap olunmuşdur.

Türkdilli halgların ozan yaratıcılığı merhelesinde elageleri daha güçlü olmuşdur. Tahminen XII. asırdan XVI. asra kadar müşterek faaliyetleri sanatta gözünü gabağış şekilde hissettirmektedir. XIV. asırdan Türkdilli halgların sanatında yeni gollar ayrılmağa başlamışdır. Meselen Gazaglarda jıraylar (hazırda jırçı adlanır), Türkmelerde, Uygurlarda, Özbeklerde bahşı, Gırgızlarda dastançı, onlarda hüsusi «manasçı»lar da (Manas eposundan parçalar söyleyenler) vardır. Çoh marağlıdır ki, ozanlar ozanı Dede Gorgud'un gopuzunun adı Dağistan halgları arasında da galır.

Meselen, Gumug ve Nogay halgları bu simli çalgı aletine «ağaç homuz», Avarlar ve Darginler «Komuz» deyirler. Marağlıdır ki, Gazaglar da Gorgud Ata'ya «Horhut Ata» deyirler. Türkdilli halg olan Gumug ve Nogaylar ozan - aşığ şiir ve dastanına «yır», Gazaglar ise «jır» deyirler. Burada sa-

dece olarak Gazahlarda telaffuza göre «yır» «cır»a çevrilmiştir. Bele ki, gazahlar yazıcıya da «jazıcı» deyirler. Gazah dilinde önde gelen sözlerde «y» sesi «j» ile evzenilir. XVIII-XIX. asırlardan sonra Türkdilli halglarda sazın, dutar'ın yanına ney-balaban gelmiştir. Bazı Türkdilli halglarda ise sazın, dutarın, dombra'nın yanına kamança gelmiştir. Kamança'ya Türkmenler «gı-jag» Gazahlar ise «komuz» deyirler. Simli çalgı aletine Azerbaycanlılar «Saz», Gazahlar «Dombra», Özbek, Türkmen, Uygur «dutar», Gırgızlar ise «komuz» deyirler.

Yer, tayfa ve şiir adı kimi Türkdilli halgların folklorunda «Varsag», «varsagi» ifadeleri de işlenmektedir. Türkmenler zarafatyana şiiri ve musigiye «varsagi» deyirler. Azerbaycan'ın Garabağ mahalında celd oynanan ve çalman raks havasına «gaygati-varsagi» hâvası deyirler. Gadim devirlerde Azerbaycan aşığı ozan, varsag, yansag adları ile yaşayıp yaratmıştır. Hâzırkı dövre kadar Azerbaycan'da 150' den artıg halg dastanı, 100 saz havası, (60 varyantı ile birlikte) toplanıp tedgigata celb edilmiştir. Menim namizedlik işimin bir fesli bele adlanır: «Aşig poeziyasının sazla elageli inkişaf yolu». Burada saz havalalarının hansı şiir formaları ile bağı, hansı aşig mektebinde ne zaman ve kim tarafından bes-telendiği, yaradıldığı araştırılır.

Tebriş aşig mektebi öz kökü üste, an'anelerine bağı şekilde leng olarak öz yolunu devam ettirir. Gazah, Türkmen, Özbek, Uygur, Nogay ozan-aşig, bahşı-akın mektepleri, arkaik formları ciddi şekilde muhafaza edip yaşadılar. Lakin bir hissesi Avrupa'ya yâkın olan Türkiye'de saz ve onun havaları hayli muasırlaştırılmıştır (modernleştirilmiştir). Bununla bele, Türk sazı öz inkişafına göre, başka Türkdilli halgların simli çalgı aletine göre, hayli inkişaf etmiş ve «meydan sazı» seviyesine kalkabilmiştir.

İster dombra'da, isterse de gopuz' da çalıp okumayanlara, solo çalanlara

«Küyçü» deyirler. Öz yaradıcılıg ve ifacılık faaliyetine göre dastançılara jıraylar (jırçılar) deyilir ki, Gazah dastanlarının yaranması ve söylenmesi onların adları ile bağıdır. Gazah folkloru tedgigatçılarının tâbirinde ozan jıraunun, jıray ise muasır akının atasıdır.

Türkmen'in Tamauz bahşıları esasen dastançılardır, Göytepe'de aydımlar, ohumalar, avazlar, Aşgabad'da Mari'de ise dutar ifacılıgı üstünlük teşkil eder. Hâzırda Gazakistan'da dört akın mektebi mevcuttur. Bunlardan 1. Alma-Ata, 2. Canbul, 3. Çimkend, 4. Gızlar'da aşig mekteplerinin adını çekmek olar. Jıraunun varisi kimi akın dastançılıgı da, küyçü ve enşe (muğama yakın ifacılıgı) ifacılıgını da menimseyerek aparıcı rol oynayar. Men bu gohum ve gonşu halgların senetinden ona göre danışırım ki, onları bazı dastan ve saz havaları müşterek yaranmış ve şerikdirler.

«Koroğlu» dastanı Azerbaycan halgına mahsus olsa da, Bu dastanın Orta Asya varyantı yok, versiyası mevcuttur. Azerbaycan'da 14 «Koroğlu» saz havası olduğı gibi, Gazahlarda, Özbek ve Türkmenlerde «Koroğlu küyü», «Koroğlunun at oynadışı», «Yıldızdağ Koroğlu» kimi benzersiz, orijinal dombra ve dutar havaları vardır.

«Aşig Garib ve Şahsenem» Özbeklerle, Türkmenlerde müşterek dastanı-mızdır. «Emrah» Türklerde, «Arzu ile Gamber» Bağdad Kerkükleri ile müşterek dastanlardır. «Vanağı, Durahani, Osmanlı Divanisi» Türklere mahsus havalardır. Aynı zamanda Azerbaycan'da işlek havalardır, Türk aşiglarından Garacaoğlan'ın, Aşig Senlik'in, Ömer'in, Haşa Hasan'ın şiirleri, «Yaralı Mahmud», Nigar ve Mahmud» kimi orijinal Türk dastanları Azerbaycan'da geniş yayılmışdır.

Azerbaycanlılar Türkmen aşig şairlerinden Mahdumgulu'nu, Molla kimi öz sanatkarları kadar sevir ve tanıyır. Dağıstanlı Yetim Emin'in ve Kor Receb'in şiirleri de halg arasında aynı

derecede yayılmışdır. Adını çekdiyim halglar ise Azerbaycan'ı sanat mabedi kimi tanıyır, onun aşığına, sazına ve dastanına daha yakından beledirler. Bir sözle, bunların özleri de sanatları da köklü ve nehenk bir çınarın birbirine arka ve kömek olan, zamanın tu fanlarından öz kökünü goruyan eyilmez budaklarıdır.

Azerbaycan'da Ozan - Aşığ Mektepleri

Aşığ sanatı seyyar sanattır. Yurdumuzun muhtelif köşelerinde bu sanat, yükselen ve inen hat üzere inkişaf etmiştir. XII - XVI. asra kadar ozan aşığ sanatı kadim Gence'de güçlü olmuştur. XVI. asırda bu mektep Dede Yediyar'ın adı ile şöhet tapmıştır. İkinci defa bu sanat, Tebriz'de yükselmiştir ve Dirili Gurbani'nin (XVI. asırda) adı ile tanınmıştır. XVII. asırda Şirvan'a geçmiş, Şirvanlı Dostu meydana gelmiştir. XIX. asrın evvelerinde Şemkir'de Aşığ Hüseyin, ortalarında Göyçe'de Aşığ Elesger, asrın sonunda Borçalı'da Dereçiçekli Ali, XX. asrın evvelinde Şirvanlı Bilal mahsus oldukları aşığ mekteplerini tanıtmışlar.

Hâzırda Azerbaycan'a mahsus aşığıda aşığ mektepleri vardır: 1. Gence aşığ mektebi, 2. Tebriz aşığ mektebi, 3. Garabağ aşığ mektebi, 4. Şirvan-Muğan aşığ mektebi, 5. Şemkir-Gazah aşığ mektebi, 6. Göyçe aşığ mektebi, 7. Borçalı aşığ mektebi.

Gence, Tebriz, Şemkir, Göyçe aşığ mekteplerinde aşığların okuma tarzları aynıdır. Lakin Gence, Şemkir aşığları tek balabansız, ohuyurlar. Borçalı aşığı balabansız, hem de benzersiz tarzda ohuyurlar. Bunlarda saz ifacılığı yüksektir.

Şirvan-Muğan aşığı sazın yanına neyle beraber, nağara ve goşa nağara da getirmiştir. Aşığlar zengülesiz ve aydın ohuyurlar.

Bütün aşığ mekteplerinde saz «seğah» üste köklendiği halde, Şirvan - Muğan aşığının sazı «şur» üste köklendiği halde, Şirvan - Muğan aşığının

sazı muğama daha çok bağlıdır. Bu ise tarihen Şirvanşahlar sarayında tar - muğama üstünlük verilmesi, bu regionda muğama marağı artırmıştır. Galan regionlarda zahmetle, goyunchulugla meşgul olan ahali saza, neye üstünlük vermiş, sazı ile güzel yaylag havaları yaratmıştır.

1. «Keremi» saz havaları, «Eslî - Kerem» dastanı, Gence Aşığ mektebine mahsusdur.

2. «Göyçe gülü», «Göyçe şerilisi», «Nahcivani», «Necfi», «Göyçe gülü» saz havaları, «Aşığ Alı'nın Türkiye Seferi» dastanı Göyçe aşığ mektebine mahsusdur.

3. «Şeşengi havaları», «Şirvan şikestesesi», «Gobustanı», «Pişrov» saz havaları, «Ordubadlı Kerim», «Göyçek Rıza», «Yetim Aydın» dastanları Şirvan - Muğan aşığ mektebine mahsusdur.

4. «Mirzacanı», «Garabağ şerlisi» saz havaları, «Aşığ Valeh ve Zernigâr» dastanı Garabağ aşığ mektebine mahsusdur.

5. «Sultanı», «Behmeni», «Mensuru», «Çukur oba gözellemesi» saz havaları, «Telli Hesen» dastanı Borçalı aşığ mektebine mahsusdur.

6. «Mina geraylısı», «İran Kere-misi», «Efe havası», «Müheyyi», «Yurd yeri» saz havaları, «Gurbani», «Abbas ve Gülgez», «Heste Gasım» dastanları Tebriz aşığ mektebine mahsusdur.

7. «Aran güzellemesi», «Şemkir sarayısı», «Aşığ Hüseyin», Dilgemi» saz havaları; «Aşığ Hüseyin ve Reyhan Hanım» dastanı Şemkir-Gazah aşığ mektebine mahsusdur.

Hâzırda Borçalı aşığ mektebi özünün yüksek tekabül dövrünü yaşayır, başga çalgı aletlerini özüne goşmadan; sazı, sözü ve dastanı öz gadim köküne bağlı şekilde inkişaf edir.

Azerbaycan Halg Dastanları : 1. Gehramanlık, 2. Mehebbet ve aile meişet dastanlarına bölünür.

1. «Köroğlu» sırf gehramanlık dastanıdır.

2. «Eslî ve Kerem» mehebbet dastanıdır.

3. «Alıhan ve Perihanım» aile - meişet dastanıdır.

Dastanlar iki yolda yaranır:

1. Real tarihi zeminde, yeri, yurdu, şahsiyyeti mâlum «Abbas ve Gülgez» kimi.

2. Hayali - romantik tarzda «Dilsuz ve Hazangül» kimi.

Yüz saz havasından 30 kahramanlık, 30 gam, göz yaşadı, 40 şadlıqdır. Halgımız ömrünün yüz gününden otuz gününü yadelli ile döyüşüp, 30 gün ölenini, yaralınsını ağlayıp, 40 gününde de vaht tapıp şad yaşayıp. El sanatkarları, halgımız düşmenle döyüşende sazmda gehramanlık mahnıları çalıp,

halgı mübarizeye ruhlandırıp, ağlayan da sazı sözü ile halgla beraber ağlayıp, şad gününde ise şadlıg mahnıları çalıpdır.

1. Gahramanlık havaları - «Köroğlu» havaları (14), «Misri», «Memmed Hüseyini» gahramanlıg havalarıdır.

2. «Keremi» saz havaları (12), «Zarınçı», «Mensuru», «Sultanı», «Şirvan şikestesı» gamlı havalardır.

3. «İravan Çukuru», «Orta Celili», «Müheyi», El havası» şadlıg havalardır.

Bu dastan ve saz havaları Azerbaycan halgının, elece de o dastan ve saz havalarını yaradan sanatkarın be dii tercüme-i halidir.